
Ókori társadalomtörténet – új utakon?

Jelen sorok írója nem tartozik az antik görög történelem kutatói közé, de az alább ismertetendő tanulmány mind szerkezete, mind mondanivalója alapján hasznos olvasmánya lehet akár az ókori történelem más korszakai iránt érdeklődőknek, akár a társadalomtörténet kérdéseivel foglalkozó szakembereknek. *Peter A. Davies* írásának első felében tudománytörténeti és fogalmi elemzéssel indít, bevonva a modern szociológiai elméleteket is. A tanulmány második fele két, az ókori Hellászból vett esetet vizsgál az új megközelítés: az ún. *status inconsistency* fényében. Az angol kifejezést nem egyszerű szabatosan és röviden magyarra fordítani. A társadalmi helyzetet konstituáló elemek között fellépő belső ellentmondásokat, egy-egy ilyen elem hiányából fakadó feszültségeket jelenti. Az egyén társadalmi helyzetét számtalan tényező határozza meg, úgymint pl. a származás, a jogi helyzet, a baráti kapcsolatok, a rendelkezésére álló anyagi erőforrások, sőt akár a külső megjelenés is. Bizonyára az ezek között létrejövő sokrétű viszonyrendszer és kapcsolat az, ami megnehezíti a társadalmi státusz fogalmának meghatározását. *Davies* tanulmányának elején megpróbál egy rövid definíciót adni, amely magyarul így hangzik: a társadalmi státusz az a relatív elismerés és tiszteletadás, amelyet az egyénnek bármilyen adott helyzetben nyújtanak. Ennek elemei pedig az egyén mindazon jellemzői és tulajdon(ság)ai, amelyek hatással vannak a tiszteletadás, elismerés kialakulására. Ebből következően a társadalmi helyzet mindig kontextusfüggő, meghatározzák egyrészt a körülmények, másrészt azok, akikkel az egyén kapcsolatban áll.

Az ókortörténet még nem vette kellő mértékben figyelembe a társadalmi helyzet ilyen megközelítését. Az antik társadalmakra vonatkozó kutatásokat egészen a legutóbbi időkig *Max Weber* és részben *Marx* nézetei befolyásolták. *Moses I. Finley*, *G. E. M. Ste. Croix*, *Deborah Kamen* és *Alföldy Géza* az ő elméleteikre és modelljeikre épített, ezért a jogi helyzet központi jelentőségű elem volt a társadalmi pozíció meghatározásában. Talán egyedül *Keith Hopkins* volt az, aki a római elit mobilitását vizsgáló munkájában érvényesítette a *status inconsistency* modelljét.

Az elmélet az 1940-es évek szociológiai kutatásaiban jelent meg, és az 1950-es években a vizsgálatok egyes módszereit és eredményeit már az amerikai légierő is használta. A modell az 1970-es évekre többdimenziós megközelítést tett lehetővé a társadalmi helyzet leírásában. A státusz alkotóelemeit két fő csoportra bontották. Az elsőkben szerepelnek azok, amelyek meghatározzák az egyén és a társadalom, mint egész kapcsolatait (pl. jogi helyzet, betöltött hivatalok), míg a másik csoportot azok a tényezők alkotják, amelyek az egyén és más egyének kapcsolatrendszerét jellemzik (család, neveltetés, oktatás, ízlés, szabadidő eltöltése stb.). A vagyon és gazdagság elhelyezése ebben a sémában nem problémamentes, de Davies szerint az nem önmagában határozza meg a társadalmi helyzetet, hanem csak olyan lehetőség, amelynek működtetése hozza pozícióba az egyént.

Az elemek egy-egy egyén esetében meglehetősen változatos kombinációban jelenhetnek meg. A státuszhoz kapcsolódó belső ellentmondás, inkonzisztencia akkor alakul ki, amikor az alkotóelemek többsége nem áll összhangban egy vagy két elemmel, illetve azok hiányával. Claudius nagyhatalmú, de felszabadított rabszolga „miniszterei” jó példák erre a helyzetre. Jogi helyzetük, származásuk erős feszültségben állt politikai hatalmukkal, befolyásukkal, ami értelemszerűen kiváltotta a szenatori elit dühét. Az ilyen szituációk jellemzően kötődnek a társadalmi mobilitáshoz. Az egyén társadalmi helyzetét létrehozó egy vagy több faktor olyan módon változik, hogy azok alapján új, jobb vagy rosszabb, pozíciót foglalna el a közösségben. A többi, lényegében nem változó hatótényező azonban ezt gátolja, ezáltal feszültséget teremtve az egyénben, illetve közte és a közösség között.

Az itt röviden és érintőlegesen bemutatott elméleti bevezetőt követően Davis két esettanulmánnyal folytatja írását. Az első nem ismeretlen a magyar szak- és egyetemi tankönyvirodalomban. A spártai társadalom a polgárok, körüllakók, helóták csoportjain túl számos olyan társadalmi kategóriát tartott számon, akik ezek között vagy mellett helyezkedtek el. Ez abból a helyzetből adódott, hogy a három alapvető csoport közötti mobilitás nem volt lehetséges. A spártaiak nagyon tudatosan tartották fenn a három réteg közötti különbséget, pontosan számon tartva az egyének hovatarozását. A helóták, perioikoszok és az egyenlők közötti tudatosan húzott és fenntartott válaszfalak azonban gátat szabtak a társadalmi mobilitásnak. Az egyén helyzetében bekövetkező változásokat – természetesen – nem tudták megakadályozni. A lesüllyedés vagy felemelkedés a három alapvető réteg között nem volt lehetséges, ezért a spártai társadalom a feszültségek oldására köztes kategóriákat alakított ki, mintegy hozzáigazítva azokat a szociális mobilitás lehetséges útjaihoz.

A társadalmi hovatartozás tudatának magas fokán álló spártaiak az egyén közösséghez való viszonyát szabályozták, miközben az egyén más egyénekhez való kapcsolatrendszerébe nem avatkoztak bele. Davies egyéni szinten a *social inconsistency* érvényesülését az athéni Paszión példáján mutatja be. Ez képezi második esettanulmányát. A főníciai származású Paszión egy athéni bankár rabszolgájaként jó munkájáért felszabadul, majd átveszi egykori gazdája bankját. Vagyonából 1000 pajzsot és 5 három-evezősoros hajót ad Athén városának. A közösségért tett szolgálata miatt az athéniak polgárjogot adományoznak a számára. Fia, Apollodórosz az athéni elit életmódját követi: vidéken tartja háztartását, politikai tevékenységet folytat, szónokol stb.

Paszión esete nem egyedi: olyan (volt) rabszolgáról van szó, aki jogi helyzete ellenére az üzleti életben tkp. egyenrangú partnere szabad polgároknak. A státusza emiatt mind a maga, mind külső szemlélő számára bizonytalan, kérdésessé válhat. Az üzleti tevékenység körében a jogi helyzet nem annyira jelentős tényező a státusz meghatározásában, mint a megbízhatóság, barátok, társaságokban elfoglalt pozíció. Paszión ügyfelei között is megtaláljuk az athéni elit jeles képviselőit. Vagyonuk révén kialakított kapcsolatrendszerük az ilyen bankárokat a szabad polgárok elitjéhez, az előkelőkhöz köti. Rabszolga vagy felszabadított állapotuk azonban kétségtelen, s ez a kettősség vezet inkonzisztenciához. Paszión esetében az athéniak a státusz egyértelműsítésével oldották fel a jelentkező feszültséget: a született polgárok sorába emelték. Ez a spártai megoldás fordítottja.

Paszión múltja fényében kifejezetten érdekes, hogy fia, Apollodórosz beszédei vitriolos hangnemben nyilatkoznak a volt rabszolgákról, pl. egyik ellenfeléről, Phormiónról. Jóllehet Phormión sorsa kísérteties hasonlóságot mutat Pasziónéval, de életvitele a korábbi maradt. Ezzel szemben Apollodórosz életmódját nem lehetett a szabad athéni polgárok felé támasztott elvárások alapján elmarasztalni. Phormión a retorika szintjén a *status inconsistency* áldozata lett: a valós és a jogi helyzete alapján elvárható életvitele került konfliktusba egymással, s nyújtott lehetőséget ellenfeleinek a támadásra.

Peter A. Davies: *Articulating Status in Ancient Greece: Status (In)consistency as a New Approach* (A társadalmi helyzet kifejeződése az ókori Görögországban: a társadalmi helyzet belső ellentmondásain alapuló új megközelítés). *The Cambridge Classical Journal* 63. 2017. 29–52. o.

Takács Levente